

*Łukasz Krzywoszański¹**Radosława Herzog-Krzywoszańska*

Katedra Psychologii, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Różnice indywidualne w funkcjonalnej strukturze czynności. Analiza teoretyczna z perspektywy teorii czynności i regulacyjnej teorii temperamentu

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie teoretycznej analizy różnic indywidualnych w funkcjonalnej strukturze czynności. Jako punkt wyjścia zaprezentowano charakterystykę struktury czynności pod względem formalnym, modalnym i funkcjonalnym, zaproponowaną w Teorii Czynności Tadeusza Tomaszewskiego. Następnie omówiono rozróżnienie na czynności pomocnicze i zasadnicze, z uwzględnieniem w oparciu o źródła pochodzące z klasycznych prac dotyczących neurofizjologii i etologii. Przybliżono także zakładane w Teorii Czynności rodzaje czynności pomocniczych: przygotowawcze, kontrolne, korekcyjne i zabezpieczające. Następnie opisano wyniki badań nad zakładanymi w Regulacyjnej Teorii Temperamentu związkami reaktywności z różnicami między ludźmi w sposobie wykonywania czynności. Przedstawiono także dyskusję dotyczącą pojęcia „styl działania” i formalnego statusu różnic indywidualnych w funkcjonalnej strukturze działania. Na koniec sformułowano wnioski o potrzebie ustalenia czy różnice te charakteryzują się transsytuacyjną stałością i stabilnością czasową. Zwrócono także uwagę na znaczenie dla dalszych badań prac nad opracowaniem narzędzi kwestionariuszowych do badania różnic indywidualnych pod względem udziału czynności pomocniczych w stosunku do czynności zasadniczych w działaniu.

Słowa kluczowe: Teoria Czynności, Regulacyjna Teoria Temperamentu, różnice indywidualne, funkcjonalna struktura czynności, styl działania, czynności zasadnicze, czynności pomocnicze, zachowania apetytywne, reakcje konsumacyjne

Individual differences in the functional structure of action: theoretical analysis from the perspective of the Theory of Action and the Regulative Theory of Temperament

1 Adres do korespondencji: lukasz.krzywoszanski@up.krakow.pl; radoslawa.herzog-krzywoszanska@up.krakow.pl

Abstract

The aim of the article is to present a theoretical analysis of individual differences in the functional structure of actions. As a starting point, the formal, modal, and functional structure of actions proposed in Tadeusz Tomaszewski's Theory of Action are shown. Then, the distinction between auxiliary and basic actions is outlined, with reference to sources in classical works on neurophysiology and ethology. The types of auxiliary actions – as they are conceptualised within the framework of the Theory of Action, i.e. preparatory, controlling, corrective, and protective – are also described. Next, the results of research on the relationship between reactivity and the differences in how people perform actions, as seen by the Regulatory Theory of Temperament, are outlined. A discussion is also presented regarding the concept of “style of action” and the formal status of individual differences in the functional structure of actions. Finally, a conclusion is drawn on the need to determine whether these differences are characterized by transsituational consistency and temporal stability. The importance for further research in developing questionnaire tools, to study individual differences in the share of auxiliary and basic actions in activity, is emphasised.

Keywords: Theory of Action, Regulative Theory of Temperament, individual differences, functional structure of temperament, style of activity, basic actions, auxiliary actions, appetitive behaviors, consummatory reactions

Wprowadzenie

Działania uznaje się za złożone i wykonywane intencjonalnie formy aktywności, które są charakterystyczne zwłaszcza dla człowieka (Barbier, 2016). W Teorii Czynności sformułowanej przez Tadeusza Tomaszewskiego (1963) pojęcie „działanie” odnosi się do sposobu regulowania stosunków jednostki z otoczeniem, polegającego na jego czynnym przekształcaniu za pomocą wykonywania czynności, czyli zachowań celowych charakteryzujących się ukierunkowaniem i zorganizowaniem. Struktura tak rozumianych czynności może być analizowana pod względem formalnym, modalnym i funkcjonalnym (Tomaszewski, 1966). Struktura formalna czynności opisuje porządek czasowo-przestrzenny wykonywanych operacji i logiczne zależności między nimi. Porządek ten może przyjmować takie formy jak szeregowy (liniowy), rozgałęziony lub cykliczny. Struktura modalna czynności pozwala na wyróżnienie czynności opartych na odmiennych rodzajach operacji elementarnych, przykładowo: wegetatywnych, motorycznych, sygnałowych (w tym werbalnych) i umysłowych.

Z punktu widzenia badań nad różnicami indywidualnymi w zakresie struktury czynności najbardziej interesująca wydaje się struktura funkcjonalna. Strukturę funkcjonalną czynności można scharakteryzować w oparciu o analizę związków funkcjonalnych między jej elementami składowymi. Ze względu na odmienną rolę poszczególnych składników czynności w kształtowaniu wyniku działania, w strukturze zachowań celowych wyróżnione

zostały dwa odrębne rodzaje czynności: pomocnicze i zasadnicze (inaczej właściwe lub wykonawcze). Czynności pomocnicze prowadzą do osiągnięcia wyniku działania w sposób pośredni, poprzez modyfikowanie warunków wykonywania i przebiegu czynności zasadniczych, czyli takich, które bezpośrednio kształtują wynik działania (Materska, 1972; Tomaszewski, 1966).

Neurofizjologiczne i etologiczne źródła rozróżnienia czynności pomocniczych i zasadniczych

Tomaszewski (1966) proponując w swojej Teorii Czynności rozróżnienie czynności na pomocnicze i zasadnicze nawiązał do wprowadzonego w neurofizjologii przez Charlesa Scotta Sherringtona¹ (1906) podziału reakcji motorycznych organizmu na wstępne lub poprzedzające (*anticipatory or precurrent*) i finalne lub konsumacyjne (*final or consummatory*). Wallace Craig, autor jednych z pierwszych prac dotyczących etologii, przedstawił na gruncie nauk behawioralnych kilkanaście lat od pierwszego wydania słynnego dzieła Sherringtona podobne rozróżnienie pojęciowe (Craig, 1917, 1918), obejmujące zachowania apetytywne (*appetitive behaviors*) i reakcje konsumacyjne (*consummatory reactions*). Zgodnie z tym rozróżnieniem w wielu formach zachowania zwierząt wzorce reakcji ruchowych zmierzających do osiągnięcia istotnych z biologicznego punktu widzenia celów (np. pozyskiwanie pokarmu) tworzą określone sekwencje, złożone z etapów następujących po sobie w stałej kolejności. Wcześniejsze bądź początkowe etapy takich sekwencji behawioralnych określa się jako zachowania apetytywne. Reakcja konsumacyjna, co oznacza dosłownie „spełniająca” (od łacińskiego *consummare* – spełniać, dopełniać) stanowi fazę finalną pełnego cyklu zachowań. Zapewnia ona zrealizowanie biologicznie ważnego celu, do którego zmierzała sekwencja behawioralna i prowadzi do jej zakończenia (Ball & Balthazart, 2008; Hilliard, Domjan, Nguyen & Cusato, 1998). Przykładem zachowań apetytywnych u drapieżników może być przeszukiwanie otoczenia, tropienie, skradanie się, pogoń za ofiarą itp. a przykładem reakcji konsumacyjnej odgryzanie i połykanie kęsów pokarmu. Do rozwinięcia i rozpowszechnienia w naukach behawioralnych (głównie etologii i psychologii) obu pojęć wprowadzonych przez Craiga znacząco przyczyniły się prace dwóch badaczy zachowań instynktownych zwierząt: Konrada Lorenza (1950) i Nikolaasa Tinbergena² (1951).

1 Sherrington został uhonorowany w roku 1932 Nagrodą Nobla z dziedziny fizjologii lub medycyny, wspólnie z Edgarem Douglasem Adrianem „za ich odkrycia dotyczące funkcji neuronów” (Nobelprize.org, 2018b).

2 Także będących laureatami Nagrody Nobla z dziedziny fizjologii lub medycyny, przyznanej im wspólnie z Karlem von Fritzem w roku 1973 „za ich odkrycia dotyczące organizacji

Dużą zbieżność z wprowadzonym przez Tomaszewskiego (1966) rozróżnieniem czynności na pomocnicze i zasadnicze wykazuje klasyfikacja odruchów przedstawiona w wydanej rok później książce Jerzego Konorskiego (1967), wybitnego polskiego neurofizjologa i badacza procesów warunkowania. Konorski zaproponował podział odruchów w oparciu o trzy odrębne kryteria: rodzaj wywołujących je bodźców, ich roli biologicznej oraz sekwencji czasowej poszczególnych czynności. Na podstawie ostatniego z tych kryteriów wyróżnił on odruchy przygotowawcze i konsumacyjne, co jest bliższe zarówno klasyfikacji odruchów z wspomnianego już klasycznego dzieła Sherringtona, jak i rozróżnianiu czynności pomocniczych i zasadniczych w teorii Tomaszewskiego. Możliwe, że dostrzeżone podobieństwa pojęciowe w myśli obu autorów były w jakimś stopniu przejawem twórczego przenikania się ich idei naukowych, czemu mogły sprzyjać ich osobiste kontakty. Wiadomo, że Konorski i Tomaszewski współpracowali ze sobą, między innymi w pewnym okresie prowadzili wspólnie seminarium magisterskie dla studentów psychologii Uniwersytetu Warszawskiego (Tomaszewski, 1996). Konorski, jak wspomina w swojej naukowej autobiografii (1977), pracował nad wspomnianą książką od 1963 roku, a oddał ją do druku trzy i pół roku później. W tym samym okresie ukazały się pierwsze prace Tomaszewskiego (1963, 1966) przedstawiające jego poglądy dotyczące struktury czynności. Za najważniejsze źródło tych zbieżności pojęciowych należy jednak uznać czerpanie przez obu autorów inspiracji z tych samych klasycznych dzieł dotyczących neurofizjologii i etologii.

Można więc uznać, że zaproponowane przez Tomaszewskiego (1966) rozróżnienie czynności na pomocnicze i zasadnicze w jego teorii czynności wyraźnie nawiązuje do sieci pojęciowej i podstaw teoretycznych wywodzących się z ważnych prac, stanowiących naukowe fundamenty neurofizjologii i nauk behawioralnych. Ramy pojęciowe wprowadzone w Teorii Czynności Tomaszewskiego wykraczają jednak poza odruchowe formy aktywności układów neurofizjologicznych i instynktowne reakcje obserwowane u zwierząt. Obejmują one właściwy współczesnej psychologii poziom aktywnego regulowania przez człowieka jego stosunków z otoczeniem, za pomocą podejmowanych w sposób zamierzony złożonych i ukierunkowanych działań celowych (Materska, 2002, 2015; Ratajczak, 2015).

Funkcjonalna struktura czynności jako przedmiot teorii i badań psychologicznych

Tomaszewski (1966) wyróżnił czynności przygotowawcze, kontrolne, korekcyjne i zabezpieczające, jako różne rodzaje czynności pomocniczych. Czynności przygotowawcze obejmują organizowanie wstępnych warunków

i wzbudzania indywidualnych i społecznych wzorców zachowań” (Nobelprize.org, 2018c).

wykonywania czynności zasadniczych. Czynności zabezpieczające (obronne) polegają na zapobieganiu i aktywnym przeciwdziałaniu potencjalnym błędom i zakłóceniom w przebiegu działania oraz jego niekorzystnym skutkom (np. wypadkom, urazom, awariom). Funkcją czynności kontrolnych jest ustalanie czy przebieg czynności zasadniczych jest prawidłowy i czy uzyskany wynik działania jest zbliżony z wynikiem oczekiwanym. Czynności korekcyjne obejmują modyfikowanie wykonywanych czynności zasadniczych w przypadku ich niewłaściwego przebiegu lub efektu.

Biorąc pod uwagę znaczącą rolę osobowości w działaniu człowieka (Leontiew, 1977; Nuttin, 1968) warto postawić także pytanie o istnienie różnic indywidualnych w zakresie funkcjonalnej struktury czynności. Teoria Czynności Tomaszewskiego (1966) stanowi dobry punkt wyjścia do poszukiwań w tym obszarze.

Badania nad różnicami indywidualnymi w zakresie funkcjonalnej struktury czynności określonej na podstawie teorii Tomaszewskiego prowadził w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku Jan Strelau z zespołem (Strelau, 1985). W badaniach tych poszukiwano związków reaktywności z ilością wykonywanych czynności zasadniczych i pomocniczych. Udział obu rodzajów czynności u osób badanych określanych był głównie na podstawie metod obserwacyjnych, w warunkach naturalnych lub eksperymentalnych. Występowanie różnic indywidualnych w sposobie wykonywania czynności wykazano w wielu badaniach.

W sytuacjach zawodowych, edukacyjnych i laboratoryjnych wysoka reaktywność wiązała się z większym udziałem w działaniu czynności pomocniczych, w porównaniu do czynności zasadniczych. Wśród pracowników zakładu FSO obsługujących proces produkcji odlewów część wykonywała istotnie więcej czynności pomocniczych, jak np. przygotowanie stanowiska roboczego, zapasowych elementów, kontrola dopływu powietrza i trwały one dłużej niż u pozostałych osób badanych (Strelau, 1974a). Także badania pracy kierowców taksówek ujawniły, że część z nich poświęcało istotnie więcej czasu na czynność pomocniczą jaką było samodzielne dokonywanie przeglądu technicznego auta pomimo tego, że stan pojazdów był regularnie kontrolowany przez mechaników w przedsiębiorstwie (Strelau, 1974a). Różnice indywidualne w zakresie funkcjonalnej struktury czynności stwierdzono również w badaniach laboratoryjnych. Osoby odgrywające rolę agentów ubezpieczeniowych szacujących wysokość odszkodowania dla klienta zostały poinformowane, że przez naciśnięcie przycisku „system” mogą sprawdzać, czy system komputerowy nie jest przeciążony oraz zapobiec zakłóceniom w jego pracy poprzez naciśnięcie przycisku „pierwszeństwo”. Część badanych statystycznie istotnie częściej naciskała oba przyciski i częściej wykonywała czynności pomocnicze takie jak przygotowanie papieru i innych

przyborów do sporządzania notatek (Strelau, 1985). Przeprowadzono także badania nad różnicami w sposobie wykonywania zadań w sytuacji szkolnej. Uczniowie szkoły średniej mieli nauczyć się anatomii ludzkiej wątroby, korzystając z przygotowanego dla nich tekstu. Mogli robić notatki, streszczenia, podkreślenia, rysować schematy, dzielić tekst na części i przepisywać trudniejsze fragmenty. Nie wykazano różnic w efektywności uczenia się, natomiast ujawniły się różnice w organizacji struktury czynności. Część badanych wykazała przewagę w wykonywaniu 8 z 10 czynności pomocniczych, przy czym różnice były istotne statystycznie lub występowały w postaci tendencji (Strelau, 1985). Friedensberg (1983, 1985) badała różnice funkcjonalne w sposobie ułożenia Sześcianu Linka u chłopców w wieku 10–16 lat oraz jego uproszczonej wersji: Teście Czerwonych Klocków u chłopców w wieku 6–8 lat. W obu grupach wiekowych u osób wysoko reaktywnych zaobserwowana liczba czynności pomocniczych okazała się większa w porównaniu do czynności zasadniczych.

W przytoczonych powyżej badaniach w sposób zbieżny z oczekiwaniami Strelaua (1974, 1985) u osób wysoko reaktywnych obserwowano przeważnie większą ilość wykonywanych czynności pomocniczych. Zgodnie z twierdzeniami Regulacyjnej Teorii Temperamentu osoby wysoko reaktywne charakteryzują się dużą wrażliwością i niską odpornością. Zachowaniu przez nie optymalnego poziomu pobudzenia sprzyja niski bądź umiarkowany poziom wartości stymulacyjnej wykonywanych działań i sytuacji w jakich przebiegają. Osoby wysoko reaktywne preferują zatem wykonywanie większej ilości czynności pomocniczych, gdyż ochraniając lub upraszczając czynności zasadnicze służą one zmniejszeniu ich wartości stymulacyjnej lub wartości stymulacyjnej sytuacji, w których są wykonywane. Prowadzi to do ograniczania ryzyka niepowodzenia podczas wykonywania zadania, zwłaszcza w sytuacjach trudnych. Taki sposób wykonywania czynności sprzyja więc utrzymaniu przez osoby wysoko reaktywne optymalnego poziomu pobudzenia. Służy przez to utrzymaniu dużej efektywności działania, lub zmniejszaniu kosztów psychofizjologicznych aktywności wykonywanej w warunkach o wartości stymulacyjnej na poziomie nieoptymalnym z punktu widzenia możliwości temperamentalnych jednostki.

Wyniki przytoczonych wyżej badań prowadzą do wniosku, że zarówno w aktywności edukacyjnej, jak i w warunkach pracy zawodowej lub jej laboratoryjnej symulacji można zaobserwować wyraźne różnice między osobami badanymi pod względem funkcjonalnej struktury wykonywanych przez nich czynności. Należy także podkreślić, że Teoria Czynności Tomaszewskiego miała dużo szersze znaczenie dla badań nad związkiem sposobu wykonywania czynności z cechami temperamentu niż tylko wprowadzenie rozróżnienia czynności pod względem pełnionych przez nie funkcji na pomocnicze i zasadnicze

oraz określenie rodzajów czynności pomocniczych. Przede wszystkim myśl Tomaszewskiego stanowiła ważne podwaliny teoretyczne wielu głównych tez Regulacyjnej Teorii Temperamentu (Strelau, 1975, 2002), w tym przyjętego w jej ramach sposobu rozumienia pojęcia temperamentu, konceptualizacji wyróżnionych cech temperamentalnych (Strelau, 1974b) i określenia ich znaczenia funkcjonalnego w regulacji zachowania i funkcjonowania psychicznego.

Status formalny różnic indywidualnych w funkcjonalnej strukturze czynności

W badaniach nad funkcjonalnym znaczeniem cech temperamentalnych prowadzonych przez zespół Strelaua (1985) wykazano, że w sposobie wykonywania określonych czynności zachodzą między ludźmi wyraźne różnice. Polegają one na zróżnicowaniu udziału czynności pomocniczych w stosunku do czynności zasadniczych u osób nisko- i wysoko reaktywnych, w sposób zgodny z przewidywaniami Regulacyjnej Teorii Temperamentu. Zagadnieniem zasługującym na głębszą analizę pozostaje formalny status tych różnic. Poniżej zostanie przedstawione omówienie tego problemu, wraz z uwagami dotyczącymi kwestii terminologicznych.

Zaobserwowane prawidłowości dotyczące zróżnicowania osób badanych pod względem funkcjonalnej struktury wykonywanych przez nie czynności początkowo opisywano posługując się pojęciem „styl pracy” (Friedensberg, 1983, 1985; Nosarzewski, 1974, 1977; Strelau, 1970). Pojęcie to pochodzi z prac psychologów radzieckich (np. Bajmietow, 1971; Suchariewa, 1971), którzy zajmowali się funkcjonalnym znaczeniem temperamentu. W swoich badaniach odnosili się oni do wyróżnionych przez Iwana Pawłowa³ (1923/1952) typów temperamentu i podstawowych cech układu nerwowego (takich jak siła procesu pobudzenia, siła procesu hamowania, ruchliwość i labilność procesów nerwowych) wywodzących się z jego typologii (Nebylitsyn, 1972; Teplov, 1972; Teplov & Nebylitsyn, 1966; Tiepłow, 1971). W ramach dalszych analiz zakładanych i obserwowanych wzorców struktury czynności Strelau (1985) wprowadził pojęcie stylu działania, określanego jako sposób wykonywania czynności, który jest typowy dla danej jednostki. W odniesieniu do różnic w zakresie funkcjonalnej struktury czynności wyróżnił on dwa przeciwstawne style działania: wspomagający i prostolinijny. Wspomagający styl działania przypisywany jest jednostkom wykazującym przewagę czynności pomocniczych nad zasadniczymi. Natomiast styl prostolinijny charakteryzuje osoby przejawiające przewagę

3 Pawłow otrzymał Nagrodę Nobla w 1904 roku „w uznaniu jego pracy nad fizjologią trawienia, dzięki której wiedza na temat istotnych aspektów tego zagadnienia została rozwinięta i rozszerzona” (Nobelprize.org, 2018a). Był czwartym z kolei laureatem tej nagrody z fizjologii i medycyny.

czynności zasadniczych nad pomocniczymi lub względną równowagę między nimi (Strelau, 1985, 2006).

Zgodnie z ogólnym rozumieniem pojęcia „styl” oznacza ono typowy dla podmiotu i określający go „sposób rozwijania i transformacji swych aktywności” (Barbier, 2016, s. 216). W psychologii pojęcie „styl” odnosi się przede wszystkim do sposobu funkcjonowania, który jest preferowany przez jednostkę (Matczak, 1982). Z punktu widzenia powyższych kwestii terminologicznych pojęcie „stylu działania” ujmowanego przez Strelaua jako „typowy dla danej jednostki sposób wykonywania czynności” (Strelau, 1985, s. 323) wydaje się zasadniczo trafne w odniesieniu do obserwowanych w badaniach jego zespołu różnic między osobami badanymi w funkcjonalnej strukturze wykonywanych przez nich czynności. Należy przy tym zaznaczyć, że pokrewne pojęcie, jakim są „strategie” czyli „antycypujące i finalizujące konstrukcje mentalne/dyskursywne podmiotów na temat organizacji aktywności, którą zamierzają podjąć, uwzględniające ocenę zasobów własnych oraz intencji i sposobów działania innych (...)” (Barbier, 2016, s. 214) nie jest odpowiednie do scharakteryzowania tych różnic.

Odmienne w stosunku do ujęcia Strelau’a rozumienie pojęcia „styl działania” zaproponował Tadeusz Mądrzycki (2002). Uznał on że „styl działania przejawia się w specyficznych dla jednostki, względnie stałych, formalnych właściwościach planowania działania (ustalania celów, etapów jego realizacji, sposobów, itp.), jego realizacji oraz kontroli i oceny (sprzężenie zwrotne)” (Mądrzycki, 2002, s. 193). Rozumienie to w naszej ocenie wydaje się jednak bliższe znaczeniu pojęcia „strategia”, niż pojęcia „styl”.

We współczesnych opracowaniach dotyczących psychologii różnic indywidualnych przyjmuje się, że pojęcie styl oznacza względnie stałe różnice indywidualne w przebiegu określonych procesów, zachowań lub danej formy aktywności (Strelau, 2014) i jest zbliżone do pojęcia cechy. Podobnie ujmuje pojęcie „styl” Wieczorkowska-Wierzbińska (2011), przyjmując, że są nim stałe preferencje osoby, które można traktować jako jej cechę⁴. W związku z tym do uznania, że zaobserwowane różnice w funkcjonalnej strukturze czynności mają status stylu należałoby wykazać, że spełniają one przynajmniej dwa podstawowe kryteria formalne: transsytuacyjną stałość i stabilność czasową. Do spełnienia pierwszego z nich wymagane jest stwierdzenie spójności w sposobach funkcjonowania jednostki obserwowanych w różnych sytuacjach i w różnych obszarach jej aktywności. Natomiast spełnienie kryterium stabilności czasowej ocenia się na podstawie stopnia zbieżności sposobów funkcjonowania w dłuższych interwałach czasowych

4 Wyróżnia ona jednak odmienne niż Strelau (1985) style działania: liczbę zadań realizowanych równoległe oraz precyzję reprezentacji poznawczych celu i sposobu działania, tworzącą wymiar punktowość *versus* przedziałowość (Wieczorkowska-Wierzbińska, 2011).

(np. kilkutygodniowych lub kilkumiesięcznych) w badaniach typu test-retest. Ponadto w odniesieniu do różnic indywidualnych mierzonych w sposób samoopisowy za pomocą kwestionariuszy często zwraca się też uwagę na kolejne kryterium, czyli „obserwowalność”. Jest ona rozumiana jako zgodność danych samoopisowych z oceną przejawów funkcjonowania osób badanych przez inne osoby (np. ich współmałżonków lub współpracowników), czyli z tak zwanym szacowaniem. Stwierdzone w badaniach zespołu Strelau'a różnice w funkcjonalnej strukturze czynności były rejestrowane jednorazowo i tylko w jednym rodzaju sytuacji. Ponadto nie weryfikowano zbieżności między samoopisem i szacowaniem dla tych różnic. Ze względu na to należy więc uznać, że spełnianie powyższych kryteriów przez styl działania traktowany jako jeden z wymiarów różnic indywidualnych nie zostało dotąd wykazane. Wynika to głównie z ujmowania w dotychczasowych badaniach stylu działania jako jednego z obszarów znaczenia funkcjonalnego cech temperamentalnych, a nie jako odrębnego obszaru różnic indywidualnych, a także z ograniczeń zastosowanej metodologii wcześniejszych badań.

Uwagi metodologiczne i wnioski

Ustalenie czy względny udział czynności pomocniczych w stosunku do czynności zasadniczych spełnia wymienione wyżej kryteria formalne będzie miało ważne znaczenie dla dalszych badań nad różnicami indywidualnymi w zakresie funkcjonalnej struktury czynności. Podobnie jak w przypadku innych wymiarów różnic indywidualnych obejmujących preferowane sposoby funkcjonowania należy oczekiwać, że ważną rolę w badaniach nad różnicami indywidualnymi w funkcjonalnej strukturze czynności będą pełnić metody kwestionariuszowe.

Zastosowanie w badaniach różnic indywidualnych w funkcjonalnej strukturze działania metody kwestionariuszowej pozwoli zrealizować kilka ważnych celów badawczych. Po pierwsze pozwoli na ustalenie, czy wykazują one transsytuacyjną stałość. Można będzie na ten temat wnioskować na podstawie wartości odpowiednich miar statystycznych wyrażających zbieżność odpowiedzi udzielanych na pozycje inwentarza dotyczące sposobu działania w różnych sytuacjach. Po drugie na podstawie określenia zbieżności wyników z badań kwestionariuszowych uzyskanych w podejściu test-retest w dłuższych odstępach czasu możliwe będzie ustalenie, czy różnice te charakteryzują się stabilnością czasową. Po trzecie w oparciu o ocenę stopnia zgodności wyników badań kwestionariuszowych prowadzonych w formie samoopisu i szacowania będzie można wnioskować o tym, czy różnice te są obserwowalne z perspektywy innej osoby. Dzięki temu możliwe będzie ustalenie, czy zakładany w pojęciu „styl działania” typowy dla danej

jednostki sposób wykonywania czynności, spełnia formalne kryteria stylu, jako jednej z kategorii różnic indywidualnych.

Kolejną korzyścią uzyskaną dzięki stosowaniu metod kwestionariuszowych do badania stylu działania będzie możliwość uchwycenia różnic indywidualnych w tym zakresie ujawniających się na wyższym, molarnym, poziomie organizacji zachowania. Nie pozwalają zapewnić tego metody obserwacyjne, gdyż dostarczają one danych z niższego poziomu organizacji zachowania, określanego jako molekularny. Uzyskiwanie za pomocą kwestionariusza wskaźników stylu działania opartych na danych samoopisowych będzie się odnosić do tego samego, wyższego poziomu organizacji zachowania, co kwestionariuszowe miary cech temperamentu. Dzięki temu możliwe będzie określanie typowej dla ogólnego funkcjonowania danej osoby konfiguracji jej stylu działania i charakterystyk temperamentalnych.

Pierwszą próbę skonstruowania narzędzia kwestionariuszowego do badania stylu działania (Krzywoszański, Herzog-Krzywoszańska, 2009) można uznać za zachęcającą. Obecnie prowadzone są dalsze prace badawcze nad konstrukcją inwentarza do pomiaru udziału czynności pomocniczych w działaniu, prowadzone w oparciu o teorię Tomaszewskiego (1966). Przebieg i wstępne wyniki tych prac były ostatnio przedstawiane w formie wystąpienia konferencyjnego (Krzywoszański, Herzog-Krzywoszańska, 2018). Będą one przedmiotem osobnego opracowania.

W myśli Tomaszewskiego szczególne ważne znaczenie odgrywa kwestia użyteczności teorii i badań psychologicznych, zwłaszcza w odniesieniu do możliwości ich wykorzystywania dla kierowania ludzkim działaniem w sposób służący czynienia ludzkiego życia lepszym. Wydaje się, że tak rozumianą użyteczność może potencjalnie wykazywać także funkcjonalna analiza struktury czynności, rozszerzona zgodnie z podejściem Strelau'a o aspekt różnic indywidualnych i dokonywana w oparciu o pomiar za pomocą samoopisowego narzędzia kwestionariuszowego. Jednym z obszarów, dla którego można oczekiwać użyteczności badań nad różnicami indywidualnymi w funkcjonalnej strukturze czynności jest lepsze rozumienie mechanizmów funkcjonowania człowieka w sytuacjach trudnych, działania w warunkach zwiększonych obciążeń, radzenie sobie ze stresem i przystosowywania się do warunków mogących poważnie zaburzać równowagę między jednostką a otoczeniem. Wydaje się, że styl działania w określonych konfiguracjach z cechami temperamentu może odegrać w tym zakresie znaczącą rolę, dzięki modyfikowaniu wartości stymulacyjnej działania i sytuacji. Może dzięki temu chronić jednostkę przed przestymulowaniem i nadmiernym wzrostem poziomu pobudzenia lub stanowić czynnik ryzyka zaburzeń pojawiających się w jego następstwie. Ponadto styl działania może pełnić ważną rolę w kształtowaniu sposobów gospodarowania zasobami, szczególnie w warunkach gdy są one narażone

na uszczuplenie. Jako przykłady potencjalnych obszarów zastosowań tej perspektywy badawczej można podać adaptację pacjentów do trwałej utraty zdrowia lub sprawności, pracę w służbach ratowniczych, udział żołnierzy w działaniach bojowych, wyczynowe uprawianie sportu, pełnienie funkcji kierowniczych związanych z narażeniem na przeciążenie informacyjne, działaniem w warunkach niepewności i doświadczaniem dużej presji czasowej.

Jako następny obszar możliwych zastosowań badań nad różnicami indywidualnymi w funkcjonalnej strukturze czynności można wskazać rolę dopasowania stylu działania do cech temperamentalnych i wymogów sytuacyjnych w kształtowaniu psychologicznych komponentów jakości życia. Można oczekiwać, że czynniki te powinny wykazać znaczenie zarówno dla wyznaczania poczucia satysfakcji z życia w ujęciu hedonistycznym, jak i dla realizowania swojego osobistego potencjału twórczego, postulowanego w podejściu eudajmonistycznym. Zgodność stylu działania z cechami temperamentu i wymaganiami otoczenia powinna sprzyjać kształtowaniu wysokiej jakości życia, podczas gdy niedopasowane konfiguracje tych czynników mogą przyczynić się do jego obniżania. Za kolejny obszar potencjalnej użyteczności tego problemu badawczego można uznać rolę stylu działania w powstawaniu zjawisk psychopatologicznych, takich jak zaburzenia zachowania i zaburzenia osobowości. Przykładowo można stawiać pytania, czy zwiększony udział czynności pomocniczych w działaniu charakteryzuje osoby z problemami o charakterze lękowym lub obsesyjno-kompulsywnym, a ich niedobór – osoby ze skłonnościami do podejmowania nadmiernego ryzyka. Ponadto badania nad zgodnością (lub komplementarnością) stylów działania u osób należących do określonych grup społecznych mogą pozwolić na lepsze rozumienie ich wzajemnych relacji i funkcjonowania, szczególnie w działaniach wykonywanych wspólnie lub przebiegających w warunkach wzajemnych interakcji. Przykładowo można tu wymienić możliwe znaczenie wzajemnego dopasowania stylu działania u współmałżonków, rodziców i dzieci, nauczyciela i uczniów, zwierzchnika i podwładnych, lidera organizacji i jej członków, trenera i zawodników. Przedstawione wyżej wybrane przykłady obszarów możliwej użyteczności badań nad różnicami indywidualnymi w funkcjonalnej strukturze czynności wskazują, że podjęty przez nas temat może mieć liczne i rozległe pola zastosowań w psychologii. Uwzględnianie stylu działania powinno okazać się pomocne w badaniach naukowych nad psychologicznymi uwarunkowaniami funkcjonowania ludzi w różnych sferach życia, a także wielu formach praktycznej działalności psychologów.

Bibliografia

Bajmietow, A. K. (1971). Niektóre czynniki indywidualnego stylu pracy szkolnej uczniów klas wyższych uwarunkowane siłą procesu pobudzenia. W: J. Strelau (red.), *Zagad-*

- nienia psychologii różnic indywidualnych: prace psychologów radzieckich (s. 132–164). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ball, G. F. & Balthazart, J. (2008). How useful is the appetitive and consummatory distinction for our understanding of the neuroendocrine control of sexual behavior? *Hormones and Behavior*, 53(2), 307–311. <https://doi.org/10.1016/j.yhbeh.2007.09.023> (dostęp 20.10.2018).
- Barbier, J. M. (2016). *Leksykon analizy aktywności: konceptualizacje zwyczajowych pojęć*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Craig, W. (1917). Appetites and Aversions as Constituents of Instincts (abstract). *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 3(12), 685–688. <https://doi.org/10.1073/pnas.3.12.685> (dostęp 15.09.2018).
- Craig, W. (1918). Appetites and Aversions as Constituents of Instincts. *The Biological Bulletin*, 34(2), 91–107. <https://doi.org/10.2307/1536346> (dostęp 15.09.2018).
- Friedensberg, E. (1983). Niektóre wyznaczniki indywidualnego stylu pracy w aspekcie rozwojowym. *Psychologia Wychowawcza*, 26(3), 257–267.
- Friedensberg, E. (1985). Reactivity and individual style of work exemplified by constructional type task performance: A developmental study. In J. Strelau, F. H. Farley & A. Gale (Eds.), *The biological bases of personality and behavior: Theories, measurement techniques, and development* (s. 241–253). Washington – London: Hemisphere Publishing Corporation.
- Hilliard, S., Domjan, M., Nguyen, M., & Cusato, B. (1998). Dissociation of conditioned appetitive and consummatory sexual behavior: Satiation and extinction tests. *Animal Learning and Behavior*, 26(1), 20–33. <https://doi.org/10.3758/BF03199159> (dostęp 15.09.2018).
- Konorski, J. (1967). *Integrative activity of the brain: an interdisciplinary approach*. Chicago: University of Chicago Press.
- Konorski, J. (1977). Autobiografia. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, XXII (2), (s. 215–250).
- Krzywoszański, Ł., Herzig-Krzywoszańska, R. (2009). Styl działania a zachowania prozdrowotne u młodych dorosłych. W: K. Turowski (red.), *Wpływ stylu życia na dobrostan i powołanie* (s. 133–140). Lublin: Neurocentrum.
- Krzywoszański, Ł., Herzig-Krzywoszańska, R. (2018, czerwiec). Weryfikacja trafności treściowej wstępnej puli pozycji kwestionariuszowych wersji eksperymentalnej skali czynności pomocniczych na podstawie ocen sędziów kompetentnych. Plakat konferencyjny przedstawiony w ramach *Ogólnopolskiej Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej: „Stymulacja i wspomaganie rozwoju człowieka w biegu życia”*. Kraków.
- Leontiew, A. N. (1977). Działalność a osobowość. W: J. Reykowski, O. W. Owczynnikowa, K. Obuchowski (red.), *Studia z psychologii emocji, motywacji i osobowości* (s. 7–57). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Lorenz, K. (1950). The comparative method in studying innate behaviour patterns. *Symposia of the Society for Experimental Biology: Physiological Mechanisms in animal behaviour*, IV, 221–268.
- Mądrzycki, T. (2002). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Matczak, A. (1982). *Style poznawcze: rola indywidualnych preferencji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Materska, M. (1972). *Treść przygotowania teoretycznego a struktura czynności praktycznych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Materska, M. (2002). Teoria Czynności Tadeusza Tomaszewskiego. W: I. Kurcz, D. Kądziaława (red.), *Psychologia czynności: Nowe perspektywy* (s. 13–19). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Materska, M. (2015). Pojęcie czynności odnalezione: w przebraniu, między wierszami, w domyśle, na marginesie ... *Czasopismo Psychologiczne/ Psychological Journal*, 21(1), 39–43. <https://doi.org/10.14691/CPPJ.21.1.39>
- Nebylitsyn, V. D. (1972). *Fundamental properties of the human nervous system*. New York – London: Plenum Press.
- Nobelprize.org. (2018a). The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1904. <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1973/summary/> (pobrano 17.09.2018).
- Nobelprize.org. (2018b). The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1932. <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1932/summary/> (pobrano 17.09.2018).
- Nobelprize.org. (2018c). The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1973. <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1973/summary/> (pobrano 17.09.2018).
- Nosarzewski, J. (1974). Styl pracy umysłowej młodzieży uwarunkowany siłą układu nerwowego. W: J. Strelau (red.), *Rola cech temperamentalnych w działaniu: Prace Zespołu Psychologii Różnic Indywidualnych Instytutu Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego* (s. 153–177). Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Nosarzewski, J. (1977). Czynniki wpływające na styl pracy ucznia. *Przegląd Psychologiczny*, XX(3), 491–502.
- Nuttin, J. (1968). *Struktura osobowości*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pawłow, I. P. (1923/1952). *Dwadzieścia lat badań wyższej czynności nerwowej (zachowania się) zwierząt*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Ratajczak, Z. (2015). Aktywność człowieka. Ewolucja poglądów Tadeusza Tomaszewskiego na przedmiot psychologii. *Czasopismo Psychologiczne/ Psychological Journal*, 21(1), 9–18. <https://doi.org/10.14691/CPPJ.21.1.9>
- Sherrington, C. S. (1906). *The integrative action of the nervous system*. New Haven: Yale University Press. <https://doi.org/10.1037/13798-000>
- Strelau, J. (1970). Indywidualny styl pracy ucznia a cechy temperamentalne. *Kwartalnik Pedagogiczny*, XV(3), 59–77.
- Strelau, J. (1974a). Cechy temperamentalne a styl działania. W: J. Strelau (red.), *Rola cech temperamentalnych w działaniu: Prace Zespołu Psychologii Różnic Indywidualnych Instytutu Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego* (s. 101–116). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Strelau, J. (1974b). Koncepcja temperamentu jako poziomu energetycznego i charakterystyki czasowej zachowania. W: J. Strelau (red.), *Rola cech temperamentalnych w działaniu: Prace Zespołu Psychologii Różnic Indywidualnych Instytutu Psychologii*

- Uniwersytetu Warszawskiego* (s. 9–26). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Strelau, J. (1975). Temperament jako jeden z regulacyjnych mechanizmów czynności. W: I. Kurcz i J. Reykowski (red.), *Studia nad teorią czynności ludzkich* (s. 65–102). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Strelau, J. (1985). *Temperament – osobowość – działanie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Strelau, J. (2002). Od teorii regulacji Tadeusza Tomaszewskiego do regulacyjnej teorii temperamentu. W: I. Kurcz i D. Kądziaława (red.), *Psychologia czynności: nowe perspektywy* (s. 34–44). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Strelau, J. (2006). *Temperament jako regulator zachowania: z perspektywy półwiecza badań*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Strelau, J. (2014). *Różnice indywidualne: historia, determinanty, zastosowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Suchariewa, A. I. (1971). Problem wykorzystania właściwości indywidualnych w procesie kształtowania indywidualnego stylu pracy uczniów tokarskich. W: J. Strelau (red.), *Zagadnienia psychologii różnic indywidualnych: prace psychologów radzieckich* (s. 165–190). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Teplov, B. M. (1972). The problem of types of human higher nervous activity and methods of determining them. W: V. D. Nebylitsyn & J. A. Gray (Eds.), *Biological bases of individual behavior* (s. 1–10). New York: Academic Press.
- Teplov, B. M., & Nebylitsyn, V. D. (1966). The Study of The Basic Properties of The Nervous System And Their Significance For The Psychology of Individual Differences. *Soviet Psychology and Psychiatry*, 4(3–4), 80–85. <https://doi.org/10.2753/RP01061-040504030480> (pobrano 17.09.2018).
- Tieplow, B. M. (1971). Badanie właściwości układu nerwowego jako sposób badania psychicznych różnic indywidualnych. W: J. Strelau (red.), *Zagadnienia psychologii różnic indywidualnych: prace psychologów radzieckich* (s. 9–59). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tinbergen, N. (1951). *The study of instinct*. New York: Clarendon Press/Oxford University Press.
- Tomaszewski, T. (1963). *Wstęp do psychologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tomaszewski, T. (1966). Aktywność człowieka. W: M. Maruszewski, J. Reykowski i T. Tomaszewski (red.), *Psychologia jako nauka o człowieku* (s. 197–252). Warszawa: Książka i Wiedza.
- Tomaszewski, T. (1996). Jestem siedem lat młodszy od polskiej psychologii. *Edukacja – Studia – Badania – Innowacja*, 1(53), 89–95.
- Wieczorkowska-Wierzińska, G. (2011). System Regulacji Stymulacji: styl działania, poziom i typ aktywności oraz temperament. W: M. Marszał-Wiśniewska i J. Strelau (red.), *Uwikłany temperament: osobowość, temperament, środowisko* (s. 71–92). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.